

Univerzita J. Selyeho – Selye János Egyetem

Pedagogická fakulta – Tanárképző kar

Katedra histórie – Történelem tanszék

Vedecká aktivita študentov

Tudományos diákköri munka

A törökkori Komárom és török-magyar kereskedelmi kapcsolatok a 16. században

Takáts Sándor munkáiban és hagyatékában

Bc. Vass Gábor

Komárno

2020

Univerzita J. Selyeho – Selye János Egyetem

Pedagógická fakulta – Tanárképző kar

Katedra histórie – Történelem tanszék

Vedecká aktivita študentov

Tudományos diákköri munka

Názov práce:

A törökkori Komárom és török-magyar kereskedelmi kapcsolatok a 16. században

Takáts Sándor munkáiban és hagyatékában

Vedúci práce: Dr. habil. Szarka László, CSc.

Témavezető: Dr. habil. Szarka László, CSc.

Autor: Bc. Vass Gábor

Szerző: Bc. Vass Gábor

Študijný program: Učiteľstvo biológie a histórie

Szakpár: Biológia – Történelem

Denné štúdium

Nappali képzés

Komárno

2020

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni témavezető tanáromnak a tanácsokat, amelyekkel segítette dolgozatom elkészítését!

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že som predloženú prácu vypracoval samostatne s použitím uvedenej literatúry.

Gabčíkovo, 2020

Absztrakt

Vass Gábor: A törökkori Komárom és török-magyar kereskedelmi kapcsolatok a 16. században Takáts Sándor munkáiban és hagyatékában

Tudományos diákköri munka, Selye János Egyetem, Komárom- Tanárképző Kar

Témavezető: Dr. habil. Szarka László, CSc.

Munkám elsősorban Takáts Sándor könyveit és a Piarista levéltárban őrzött hagyatékanyagát felhasználva nyújt betekintést Magyarország és Komárom hódoltságkori életébe. A munka elején bemutatom Takáts Sándort, a méltatlanul elfeledett történészt. Ezt követő az Oszmán Birodalom terjeszkedésével, s azzal az eseményláncolattal foglalkozom, amely elvezetett a 145 éves magyarországi hódoltság koráig. Komárom és környékének hódoltság kori hétköznapi élete, s annak nehézségei jelentik a következő rész témáját. Egy-egy fejezetben tárgyalom a korabeli kereskedelmet, a harmincadosokat, képet adva a korabeli kereskedés nehézségeiről és változásairól. A harmadik részt a 16. század második felében kialakult huszárság történetének szentelem. Dolgozatom utolsó fejezetében pedig a komáromi várkapitányok eddig senki által nem feltárt névsorának a rekonstrukcióját bővítettem.

Tanulmányomban igyekszem módszeresen nyomon követni a Mohács és Buda oszmán bevétele utáni 16. századi évtizedek komáromi történéseit.

Kulcsszavak: Takáts Sándor, hódoltság, Komárom kereskedelem, harmincad, huszárság

Abstrakt

Vass Gábor: Komárom v čase tureckej expanzie a turecko-uhorské obchodné vzťahy v 16. storočí v dielach Sándora Takátsa

Vedecká aktivita študentov, Univerzita J. Selyeho, Komárno – Pedagogická fakulta

Vedúci práce: Dr. habil. Szarka László, CSc..

Moja práca v prvom rade poskytuje pohľad na život v Komárne počas tureckej okupácie Uhorska. K tomu používal som knihy od Sándora Takátsa, a materiálu zachovaných pozostatkov v archívoch Piaristov. Na začiatku práce predstavujem nezabudnuteľného historika Sándora Takátsa. Ďalej sa zaoberáme expanziou Osmanskej ríše a udalosťami, ktoré viedli k 145 rokov uhorskej okupácie. Témy nasledujúcej časti sú ťažkosti každodenného života obyvateľov Komárom a ľudí okolo nich. V každej kapitole sa venujeme súčasnému obchodu a colnému systému, pričom uvádzame ťažkosti a zmeny súčasného obchodu. Tretia časť popisuje históriu husárov v druhej polovici 16. storočia. V poslednej kapitole mojej práce som rozšíroval zoznamu kapitánov komárňanského hradu, ktorý zatiaľ nikto nepreskúmal. Vo svojej práci som sa pokúsil systematicky vysledovať udalosti desaťročí po osmanskej okupácii Mohácsov a Budín v Komárom.

Kľúčové slová: Sándor Takáts, otroctvo, Komárom, obchod, husári

Abstract

My thesis aim to introduce the reader in the life in Hungary and city of Komárom during the Turkic era, based on books and heritage of Sándor Takáts. The first part is about the life of Takáts Sándor, an undeservedly forgotten historian. After this, we will introduce the reader into the Osman Empire, how they expanded and the chain what led to the 145 year of Turkic era in Hungary. I will speak about the everyday life and it's difficulties in Komárom and it's surroundings in the next chapter. In one-one chapter I will show the contemporary trade, the „harmincad” what was special customs from the trade ships on the Danube, to show a picture how difficult and various the trade was in that era. The third part is about the hussars, their history in the second half of 16th century. In the last chapter in this thesis I will introduce the reader about the captains of the castle and expanded their names, so far they are not discovered by anyone.

In this thesis I try to trace systematically what happened to Komárom after the Battle of Mohacs and Siege of Buda in the 16th century.

Keywords: Takáts Sándor, conquest, Commerce in Komárom, hussars, harmincad (customs what was collected from the trade ships on Danube)

Tartalom

Bevezetés.....	9
1. Takáts Sándor, a méltatlanul elfeledett történész.....	10
2. A török-magyar háborúk kezdete.....	13
3. Kereskedelem két birodalom határvidékén	19
3.1. Török-magyar kapcsolatok.....	19
3.2. A komáromi harmincadosok	21
4. A huszár és a száguldó, valamint huszárkalandok a hódoltság korában	27
5. A komáromi főkapitányok listájának részleges rekonstrukciója.....	31
Összegzés	36
Felhasznált irodalom:	38
Mellékletek.....	42

Bevezetés

Takáts Sándor saját korát megelőzve elsőként ismerte fel a török hódoltság korának feldolgozását és az utókor számára való megörökítésének fontosságát. Takátsot az utókor méltatlanul elfeledte. Munkámban Takáts Sándor megjelent munkáiból, és a Piarista Levéltárban őrzött hagyatékcanyagából kiindulva mutatom be elsősorban a 16. századi törökkor egyes részeit. Jómagam már több éve foglalkozom a törökkorral és Takáts munkásságával, tavalyi TDK dolgozatomban a törökkori végvárrendszerrel azon belül is kiemelten Komárommal foglalkoztam, melyet a zsúri FTDK-ra való továbbjuttatással értékelt.

Jelenlegi munkám két fő részből fog állni, az első fejezetben bemutatom Takáts Sándort a méltatlanul elfeledett történést, az életét és a munkásságát. A második fejezetben egyfajta bevezetést írok a munkámhoz, melyben bemutatom az Oszmán Birodalmat, annak felemelkedését, a török-magyar háborúkat egészen Magyarország három részre szakadásáig. Itt igyekszem említeni az összes jelentősebb személyt és eseményt melyek a hódoltság korához a 145 éves török uralomhoz vezettek. Ezután munkám első részben a törökkori kereskedelemmel a birodalom határvidékén fogok foglalkozni, melyben bemutatom a korabeli kereskedés nehézségeit, és a hódoltság és a Királyi Magyarország közti viszonyt a kereskedelem terén. Itt beszélek a kereskedők nehézségeiről, a visszaélésekről, a hozzáállásról melyet a hódoltságban is a Királyi Magyarországon tanúsítottak azok iránt a kereskedők iránt, akik a másik birodalomba vitték az áruikat stb. A következő fejezetben a harminccaddal fogok foglalkozni, azon belül is kiemelten Komárommal. A harmincad egy vizivám volt, melyet a Dunán elsősorban Komáromban szedtek az áruk után. ebben a fejezetben leírom, hogyan került a vám Komáromba és hogy bevétele mennyit változott az évek során. Bemutatom a reformokat melyek a harmincadot próbálták modernizálni, illetve néhány áru korabeli értékét is feltüntetem. Munkám második részében a korabeli hadászattal foglalkozom, ezen belül is a Magyar végvári hadsereg felépítésével. Az első fejezetben a huszársággal foglalkozom, annak felépítésével, elhelyezésével a ranglétrán, feladatkörével stb. Említem a huszárkalandokat, mely egy-egy portyát vagy rajtaütést takar, illetve megemlítem a méltán híres győri huszárságot, mely a legjobb volt az összes közül. Az utolsó fejezetben pedig a Komáromi főkapitányok névsorának rekonstruálására teszek kísérletet. Ennek a listának a részleges rekonstruálását már a tavalyi TDK munkámban is megkezdtem, de azóta ezt a névsort sikerült bővíteni, valamint tavaly óta a listát kiterjesztettem a 16. századról a 17. századi főkapitányokra is.

1. Takáts Sándor, a méltatlanul elfeledett történész

Takáts Sándor történész, piarista tanár, az MTA tagja 1860. december 7-én született Komáromban. Jómódú polgári családból származott. A gimnázium első négy osztályát a helyi bencés kisgimnáziumban, a négy felső osztály pedig Pozsonyban, a királyi főgimnáziumban végezte. Tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Egyetemen folytatta 1880-82 és 1884-86-ban, ahol történelem–latin szakon szerzett tanári oklevelet. Közben két évet Nyitrán tanult teológiát. 1881-ben lépett be a piarista rendbe. 1885-ben tett örökfogadalmat, majd 1886-ban áldozópappá szentelték. Előbb a rend nyitrai, majd 1889-től a budapesti gimnáziumában tanított.

Szülővárosa az 1890-es években megbízta Komárom történetének megírásával. 1898-1903 közt a magyar királyi kormány megbízottjaként a bécsi udvari kamarai levéltárban a magyar vonatkozású iratanyag válogatását végezte. Bécsben került szoros kapcsolatba a levéltár akkori igazgatójával, Károlyi Árpáddal, valamint Thallóczy Lajossal és a körülöttük csoportosuló magyar tudósokkal. Károlyi hívta fel a figyelmét a 16-17. századi művelődéstörténet addig alig ismert levéltári forrásaira. Ekkor tanári állásából felmentették. 1903-tól a Magyar Képviselőház levéltárosa lett, majd 1920-tól haláláig az intézmény főlevéltárosaként működött. 1903-ban a Képviselőház felkérésére elfogadta az 1791-től 1865-ig terjedő országgyűlési emlékek szerkesztését. A Rákosi Jenő főszerkesztésében megjelent Budapesti Hírlap állandó munkatársa lett, de sok tárcája jelent meg a Magyarságban, a Pesti Hírlapban és Az Újságban is. 1906-ban a Komárom megyei Múzeum Egyesület tiszteletbeli tagjává választotta. 1906-tól az MTA levelező tagja, 1925-től pedig rendes tagja lett. Bölcsészdoktori értekezésében szülővárosa történetét írta meg, ezután pedig három komáromi születéstű rendtársa életét is feldolgozta, akiknek mint a nemzeti kultúráért tevékenykedő tanártípusnak állított emléket.

Történeti pályafutásának alakulásában Thallóczy Lajos. játszott döntő szerepet, aki 1885-től a közös Osztrák-Magyar Pénzügyminisztériumhoz tartozó bécsi udvari kamarai levéltár igazgatójaként, a bécsi Theresianumban a magyar történet és közjog, a Konzuli Akadémián pedig a magyar közjog tanára volt. Öt évet töltött Thallóczy környezetében és irányítása alatt dolgozott a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltárban. Néha nála is lakott a traungassei lakásában. A korábban irodalom- és iskolatörténettel foglalkozó történész pályáján fordulatot jelentettek a bécsi évei. Ott kezdett el foglalkozni gazdaság- és művelődéstörténeti kérdésekkel. Nagy levéltári forrásanyagra épülő, irodalmi igényű,

élvezetes stílusban megírt műveiben nagyrészt a 16–17. századdal, az I. világháború utáni években pedig elsősorban a magyar reformkor történetével foglalkozott. Jelentősek gazdaságtörténeti tanulmányai, művelődéstörténeti közleményei pedig maradandó értékűek. Beleásta magát az óriási és addig feltáratlan anyagokba és egyre távolabb került baráti körének a Birodalom és a Habsburgok iránti mindig lojális, katolikus múltszemléletétől, s mindinkább közeledett a protestáns gyökerű függetlenségi hagyományokhoz.

Leírásaiban nemegyszer a pogány és kegyelmet nem ismerő törökökről alkotott dualizmuskori magyar történeti képet átírva, félelmetes, de tisztességes ellenfélként ábrázolta a hódítókat. Ezzel értelmezésében az oszmán-magyar küzdelem lovagias párbajjá szelődött. Ebben a harcban a hazájukat az elképesztő túlerővel szemben hősiiesen védő magyar vitézek az oszmán hadsereget nem diabolizálja, s így Takáts gyakran két egymást becsülő és tisztelő, ugyanakkor egymást megrézfálni és egymás eszén mindig túljárni kész ellenfél vakmerő küzdelmeként ábrázolja a végvári csatákat. A törökök iránti megbecsülés különösen annak fényében szembetűnő, hogy a császári katonaságra és a német tartományokból betelepülő németekre nem sok jó szava volt. Szerinte ugyanis a császári zsoldosok pökhendiek és gyávák, csak az egyszerű nép sanyargatásában vehetik fel a versenyt a törökökkel.¹

Míg az 1890-es években publikált munkáiban a központi helyet a felvilágosodás irodalmi életének és a nyelvújítás mozgalmanak a történetével foglalkozott, addig az azt követő évtizedben kutatásai fő témájává a 16-17. századi magyar történelem, ezen belül pedig a had- gazdaság- és művelődéstörténet, valamint a török–magyar küzdelmek, bajviadalok, a végvári élet, valamint a hódoltságkori magyar nemesi-paraszti, városi társadalom vizsgálata foglalta el. Takáts Sándor 1910-ben új történelmi programot hirdetett meg. Arra hívta fel történész társai figyelmét, hogy a múltból nem csupán a politika-, had és jogtörténet szereplőinek viselt dolgait szükséges bemutatni, hanem a nemzet belső életének és művelődésének is figyelmet kell szentelni.

Pályája utolsó évtizedében figyelme a 19. század első felének magyar történelmére fordult, különös tekintettel a pozsonyi országgyűlések társadalmi életére. Az Osztrák Császárság rendőrségének és a magyar besúgóinak története élénken foglalkoztatta, melyről jelentős mennyiségű dokumentumot hagyott másolatban az utókorra.

Takáts életében az egyik legnépszerűbb magyar történetíró volt. Műveinek gyűjteményes kiadásai óriási közönségsikert hoztak számára és a mai napig keresettek, néhány munkája pedig reprint kiadásokban is megjelent. Takátsot és munkáit a kortársai

¹ N.N.: Takáts Sándor. arcanum.hu; N.N.: Takáts Sándor. mult-kor.hu

éppenúgy, mint az utókor is gyakran kritikusan kezeli, részben éles Habsburg-kritikája miatt, részben pedig azért, mert terjedelmes, nagy témaköröket lefedő írásaiban olykor szeretett gyéren hivatkozni. Takátsot azonban nem lenne szabad alábecsülni. Korának egyik legnagyobb, legproduktívabb történésze volt, írásai nagyon olvasmányosak és jó leírásokat adnak. Főlevéltárosként pedig gazdag forrásokhoz volt hozzáférése a bécsi udvarban. Több százra tehető tanulmányainak száma, melyekkel elismerést szerzett a legszélesebb olvasóközönségnél is, köszönhetően olvasmányos stílusának. Nemzeti színezetű történetszemléletében túllépet a katolikus történetírás tradicionális protestáns-ellenességén, az egyetértést és a megbékélést hangsúlyozta, ugyanakkor elkötelezett híve maradt a piarista rendnek, amelyben „a tudományos és józan erkölcsök” terjesztőjét tisztelte.²

² Soós István: Takáts Sándor. In: Estók János (szerk.): Nemzeti évfordulóink, 2010, Budapest, Balassi Bálint Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, 2009. 39.o.

2. A török-magyar háborúk kezdete

„A törököt a leghatalmasabb hódítónak és a legfanatikusabb hívőnek tudjuk. Vitéz és elszánt harcos volt. Európa legjobb lovasait s legkitűnőbb gyalogjait (a janicsárokat) köztük kell keresnünk. A tüziszerszámok kezelésében is mesterek voltak. És ez a hatalmas nép áradás gyanánt zúdult a viszálykodó Magyarországra (...) A hatalmas hódító csak a földet tette magáévá, de az ősi intézményeinket érintetlenül hagyta. Semmi újat, semmi, idegent nem teremtett nálunk. A legtöbb helyen azt is elnézte, hogy alattvalói a magyar adót is fizessék, Még nyelvét sem erőszakolta népünkre, hanem ő sajátította el a magyart. Ki látott valaha ilyen hódítót?”

Takáts Sándor ezekkel a meglepő mondatokkal vezette be A török hódoltság korában címmel megjelent könyvét.³ Ebben a fejezetben azt vizsgálom, hogyan keletkezett az Oszmán Birodalom és miként jutott el a Magyar Királyság területére.

Az oszmán-törökök 1390-ben jelentek meg Magyarország határánál, sőt annál beljebb is. 1390-ben szerb segéderőkkel együtt a Macsói bánságot, Krassó és Temes megyét, 1391-ben pedig Szerémséget dúlták fel. Magyarország lakói ekkortájtban kezdtek ráeszmélni, hogy a jövevények akikről már hallottak is a balkáni hódítása kapcsán, a megszokottnál jóval keményebb ellenfelek lesznek. Módszereiket annyira brutálisnak érezték, hogy Zsigmond király uralkodása idején már rendszeresen a tatárokhoz hasonlították őket, ami a korabeli magyarok tudatában a veszélyesség legmagasabb fokát jelentette.⁴

De kik is voltak az oszmán hódítók? Az oszmánok állama a 14. század első évtizedeiben jött létre Kis-Ázsia északnyugati csücskében. Ennek az új hatalomnak a születését főként két körülmény segítette elő: először is egy népmozgalom, amelyet a mongolok közel-keleti betörése váltott ki, és amelynek eredményeként több százezer főnyi oguz (türkmén) népesség szorult a kis-ázsiai szeldzsuk és a Bizánci Birodalom határvidékére. Másodszor pedig egy hatalmi vákuum, amely az iráni Ilhanida Birodalom és a szeldzsuk vazallus államában, illetve Bizánc maradék kis-ázsiai tartományaiban alakult ki a 13. század végére. Az Oszmán (1259-1326) vezette törzs nem egyedül látott hozzá a kis-ázsiai törökségnek a megszervezéséhez és a szeldzsuk örökség megszerzéséhez, de ő és utódai száz év leforgása alatt valamennyi vetélytársukat felülmúlták és területeik nagy részét a birodalmukhoz csatolták. Magyarország megtámadása idején csapataik keleten az

³ Takáts Sándor: A török hódoltság korában

⁴ Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Mórig, i.m. 295. o., Fodor Pál, Hegyi Klára, Ivanics Mária: Török és tatár hódítók

Eufráteszhez közeledtek, nyugaton pedig a Dunánál álltak.⁵ Az Oszmán Birodalom 14-17. századi hódításait, a Birodalom területének növekedését illusztráló térképeket lásd a mellékletekben.

Sikereik legfontosabb okairól a kutatók nincsenek egységes állásponton, az azonban kétségtelen, hogy néhány tekintetben feltűnően nem úgy viselkedtek, mint a többi török (türkmén) fejedelem és uralkodó. A hatalom törököknél szokásos meg- és felosztását kezdettől fogva kerülték. Vetélytársaiktól eltérően a bizánciak zsoldjában teljesített európai szolgálatot nemcsak zsákmányszerzésre, hanem azonnal tudatos területi terjeszkedésre használták fel. Nagyon jellemző, ahogy az 1340-es években adódó, nem mindennapi lehetőséget megragadták: amikor Bizáncban trónküzdelmek robbantak ki, és a legerősebb török bégségeket a latinok leverték, azon nyomban benyomultak az üresen maradt politikai és katonai terekbe. Jóllehet a 15. század második felére kiformalódó oszmán dinasztikus legendák sugallatával szemben a korai balkáni hódítások jelentős részét nem egyedül az Oszmán-ház, hanem a vele szövetséges határbégek: az Evrenoszok, a Mihálogluk, az Iszhákbégogluk és a Malkocsogluk vitték véghez. A céltudatosság és az eltökéltség hosszú távú berendezkedésre való törekvés az első pillanattól kezdve szembetűnő.⁶

Az, hogy beszélhetünk-e az Oszmán Birodalom hosszú távú hódításainak egyfajta végső céljáról, amit a hadtörténészek „nagy stratégiának” szoktak nevezni, az vita tárgya a mai napig. Néhány történész szerint inkább csak az egyes uralkodók stratégiái elképzeléseiről beszélhetünk: így például Szülejmán szultánnál szinte már kitapinthatóak voltak a körvonalai valamiféle „nagy stratégiának”. Ez a következő részekből épült fel: átfogó ideológia a birodalom egyetemes küldetéséről, belső és külföldi hírszerzés, ami segítette a birodalom európai beilleszkedését, a pozitív oszmán önkép terjesztését segítő külpolitika és propaganda, valamint a rendelkezésre álló gazdasági és emberi erőforrások birodalmi célok érdekében való felhasználása. Az viszont egyértelmű, hogy az egyes uralkodók – cselekedetei és politikai vonalvezetésük alapján legalábbis erre következtethetünk – igen korán távlatos tervekben gondolkodhattak. Az 1340-es évektől a jól szervezett korai Oszmán állam feltűnően tudatos politikát folytatott. Közvetlen céljai közé az alábbi négy terület megszerzése tartozott: 1. a balkáni kisállamok felmorzsolása, 2. az itáliai (latin) kereskedő államok visszaszorítása, 3. a kis-ázsiai muszlim-török államok alávetése és 4. Bizánc bekerítése, fokozatos elsorvasztása és Konstantinápoly elfoglalása. A 14. század végére pedig sikerei minden várakozást

⁵ Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Mórig, i. m. 95-298. o.; N.N.: Török hódoltság; N.N.: I. Oszmán oszmán szultán.

⁶ Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Mórig, i. m. 9-300. o.

felülmúltak. Csak néhányat kiemelve: Csernomennél (1371) és Rigómezőn (1389) legyőzte a szerb és balkáni koalíciókat, Bizáncot, amit 1373-tól évi adóra kötelezett szinte a fővárosra és környékére szorította vissza, Genovát és Velencét pedig szerződésre és együttműködésre kényszerítette.⁷

I. Murádot (1362-1389) I. Bajezid szultán (1389-1402) követte a trónon. Kettőjük korának forrásai már bizonyos távlati célokba is betekintést engednek. Az egyik legfontosabb esemény ebben a tekintetben 1394 vége volt, amikor I. Bajezid szultán felvette a [Kelet-] Róma/ Bizánc uralkodója (sultanü´ -Rum) címet. Ezzel azt akarta közölni a világgal, hogy részint a kis-ázsiai szeldzsukok, részint a keletrómai (bizánci) császárok örökösének tartja magát. Joggal gondolható, hogy ezt a két birodalmat kívánta megszervezni vagy újjáépíteni. Gyakorlati lépései is arra engednek következtetni, hogy a Dunától az Eufráteszig terjedő birodalom lebegett a szeme előtt, ami nagyjából valóban a Kelet-római Birodalom törzsterületét jelentette. Ennek a megvalósításához 1402-re közel is jutott, de a keletről érkező Timurlenk támadása és Bajezid elleni győzelme miatt mindez átmenetileg megbukott. Az ezt követő pár évtized leforgása alatt viszont az oszmán uralkodók felélesztették a Bajezid által megálmódott birodalmat. II. Mehmed (1451-1481) korától az uralkodók már az egész világ feletti, egyetemes oszmán-iszlám uralomról szövögték terveket.⁸

II. Mehmed 1451-ben lépett az Oszmán Birodalom trónjára. A tizenkilenc esztendő fiatal uralkodótól várt enyhülés helyett Mehmed uralkodásának második évében Konstantinápoly elfoglalásával mutatta meg a világnak hódító szándékát. Ekkorra Konstantinápoly, azaz az egykori Keletrómai Birodalom területe már csak a gigantikus fővárost és néhány erődítményt tartalmazott. Mehmed egy 120 hajóból álló flottát szereltetett fel, mellyel elvágta a város utánpótlását. Az utolsó császár XI. Konstantin ugyan 1452 decemberében segítséget kért a pápától, ám az akkori európai helyzet nem tette lehetővé egy keresztes háború meghirdetését. Az ostrom idejére csak néhány utánpótlást szállító gálya érkezett a város megsegítésére. A Bizánci Birodalom 9000 védővel és egy hatalmas falrendszerrel nézett farkasszemet. Ezzel szemben Mehmed 70 000 főből álló hadat vonultatott fel. A város bukása hatalmas csapás volt a keresztény világ számára. Nemcsak szimbolikus okokból, hanem azért is, mert most már Európát, közvetlenül pedig

⁷ Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Mórig, i. m. 298-300. o.

⁸ Uo. 300-302. o., N.N.: Török hódoltság.

Magyarországot fenyegette a török veszély.¹² Az Oszmán Birodalom növekedését illusztráló térképeket lásd a mellékletekben.

Európában félelem lett úrrá, amit nemcsak a nyilvánvaló oszmán hadi fölény indokolt, hanem a kontinens szétagoltsága és gyengesége is. Mehmed 1454-es szerbiai hadjárata után Magyarország még nehezebb helyzetben volt, ugyanis az Oszmán Birodalom immár közvetlen szomszédává vált. Egyértelmű volt, hogy a szultán következő hadjárata Magyarország ellen irányul majd. II. Mehmed állítólag kijelentette, hogy következő háborúja során reggelijét Nándorfehérváron, ebédjét Budán, vacsoráját pedig Bécsben kívánja majd elfogyasztani.¹³

Ennek ellenére Magyarországon csupán minimális jele mutatkozott az összefogásnak, a nemesség nagy része ugyanis az V. László és Hunyadi János körüli bárói ligákba tömörült. Bár az erdélyi vajda a török elleni harc ünnepeit bajnoka volt, sikereit gyakran éppen a király környezetében befolyást szerző Garaiak és Cilleiek gáncsolták el. Európát pedig ebben a korban már nem jellemezte a 13. században még tapasztalható közös kereszties tudat.

Bár III. Kallixtusz pápa Magyarországra küldte Kapisztrán János 30 000 főnyi irreguláris seregével később szerepet játszott a győzelemben, de a pápa minden egyéb törekvése eredménytelen maradt. A tétlenség gyakorlatilag azt eredményezte, hogy Szilágyi Mihály, Nándorfehérvár várkapitánya és sógora Hunyadi János saját költségén kellett hadat állítson, hogy szembe tudjon nézni a török sereggel. Szilágyi kb. 7000 főnyi várőrséget toborzott, a Szegeden táborozó Hunyadi pedig erőforrásait felhasználva 12 000 katonát tudott kiállítani. Ezen kívül csak a macsói bán csekély katonaságára és Kapisztrán kétes harcértékű seregeire lehetett számítani. Bár Mehmed ereje kapcsán valószínűleg túlzóak a 150 000 fős létszámról szóló jelentések, de túlzás nélkül állíthatjuk, hogy reguláris csapatai (szpáhik, janicsárok) kitettek minimum 20-30 000 főt, ezt a létszámot pedig nagyjából a kétszeresére duzzasztották a folyamatosan csatlakozó akindzsi és aszab egységek.¹⁴

A vár ostromára itt nem szeretnék részletesen kitérni. Mehmed 1456. július 4-én vette ostrom alá a várost és az ostrom július 22-éig tartott, ahol a védők elszántsága megtörte az összes oszmán rohamot. Majd egy ellentámadás során meglepték az őrizetlenül hagyott oszmán tábornokot és elfoglalták a törökök saját ágyúit. A meglepett törököket a fanatikus keresztiesek és a védők felmorzsolták. Mehmed a vereséget követően még aznap este

¹² Tarján M Tamás: 1453. május 29. Konstantinápoly az oszmánok kezére kerül, Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Mórig, i.m. 314-322. o., Fodor Pál, Hegyi Klára, Ivanics Mária: Török és Tatár Hódítók ; Tarján M Tamás: 1456. július 22. A nándorfehérvári diadal,

¹³ Uo.

¹⁴ Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Mórig, i. m. 300-301. o.

visszavonult, és Hunyadi győzelmét egész Európa kitörő lelkesedéssel fogadta. Hunyadi neve szimbólummá vált, amit a szultánok is sokáig rettegvé emlegettek. Ezután egészen 1521-ig nem terveztek komolyabb hadjáratot Magyarország ellen.¹⁵

A későközépkori Magyarország történetének fontos motívuma volt, hogy Hunyadi-családból királlyá választott Mátyás (1458-1490) erős és központosított birodalmat hozott létre, de ez az erős, a kelyhes Podjebráddal, a III. Frigyes német-római császárral eredményesen háborúzó birodalom a Jagellók ideje alatt szétagolt, és ellentétéktől feszített országgá vált. A bárók II. Ulászló (1490-1516) uralkodása idején drasztikusan beszűkítették a király mozgásterét. A gyermekként trónra lépő II. Lajos (1516-1526) ideje alatt pedig már közvetlenül az uralkodó befolyására törekedtek. Az 1520-as évekre Magyarországot belső törésvonalak szakították szét, bár a nemesek az 1514-es parasztháború során még közös erővel szorították vissza a jobbágyokat középkori státuszukba. Ennek ellenére az arisztokrata és köznemesi párt egymással ádáz harcot vívott.

A helyzet pedig kezdett veszélyessé válni, hiszen az Oszmán Birodalom új szultánja, a fiatal Szülejmán az oly sok évtized óta sikeresen ellenálló Magyarország meghódítását tervezte. Az 1521-es török hadjárat után mindenki számára nyilvánvalóvá vált Magyarország csúfos helyzete. A végvárrendszer kulcsa, Nándorfehérvár úgy esett el, hogy II. Lajos hadai még csak el sem indultak a felmentésére, később pedig anélkül oszlottak fel, hogy meg sem próbálták visszafoglalni az erődöt. 1526-ban a történelem sok szempontból megismételte magát, de a tét és a veszély ekkorra már sokkal nagyobb volt. A magyar királyi udvar számos figyelmeztetést kapott a tervezett támadásról: például a Budára menekülő szerb Bakics Pál már 1525 végén hírt adott a Porta tervéről.

A csata előtt a két megbízott hadvezér Tomori Pál érsek és a magyar sereg fővezérévé – a csata helyszínére késve érkezett bátyja, Szapolyai János, az erdélyi vajda helyett – kinevezett Szapolyai György számos taktikai hibát vétettek. Ráadásul a csata idejére a királytól kapott ellentétes parancsok tovább rontották az amúgy sem rózsás esélyeket. Ilyen hiba volt például, hogy már augusztus 29-én elvállalták a csatát, holott a későbbi napokban két jelentősebb hadtest, Frangepán Kristóf horvát bán és a cseh erők érkezésére is számítani lehetett. Így mindössze 24 500 magyar vitéznek kellett szembenéznie a legalább 60 000 fős török sereggel és 150 ágyúval. Az sem segített a dolgon, hogy a magyar sereg már reggel hadirendbe állt, de a törökök csak kora délután érkeztek meg. A csatára itt nem kívánok kitérni: Mohács a magyar történelem egyik legtragikusabb veresége volt, amelynek során a

¹⁵ Tarján M Tamás: 1456. július 22. A nándorfehérvári diadal, Fodor Pál, Hegyi Klára, Ivanics Mária: Török és Tatar Hódítók

24 500 fős magyar haderőnek legalább a háromnegyed része megsemmisült, s maga a király is életét veszítette. Nem véletlen tehát, hogy 15 évvel később Buda csellel történő elfoglalását Szülejmán szintén augusztus 29-re időzítették, ami a 145 éves török hódoltság nyitányává vált.¹⁶

„...a XVI. századnál lelkesebb és nemzetibb korszakunk alig volt. Régi történetíróink a hazai török népből a pusztító és romboló pogánynál egyebet nem láttak. Kimutattam, hogy a hazai törökség nálunk üdvös dolgokat is teremtett és sokat tett a kölcsönös megértés dolgában. ... Fáradozásomnak volt is némi sikere. Ma már a török felől más hiszemben vagyunk!”¹⁷

¹⁶ Tarján M Tamás: 1526. augusztus 29. A mohácsi csata. Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme

¹⁷ Takáts Sándor

3. Kereskedelem két birodalom határvidékén

3.1. Török-magyar kapcsolatok

Az adósságot, mint olyat, régen máshogy kezelték, mint manapság. A kereskedők, és mindenki más felelős volt a saját földije adósságáért. Azaz, amennyiben az adós nem fizetett lefoglalhatták a földijének áruit vagy pénzét. Ezt a szokást a hódoltság korában megarestálásnak nevezték.¹⁸ A kereskedő nyugodtan ment valamelyik vásárra, és mivel egyik egyföldi kereskedőtársa adós volt valamelyik helyi polgárnak, őt tartóztatták le vagy az ő áruit foglalták le, míg az igazi adós nem fizetett. Ha ez megtörtént, „az árestom fölszabadult”, azaz a letartóztatott embert elbocsátották. Ez egy keserves állapot volt, amitől a magyar és török kereskedő egyaránt rettegett.

Ezért a királyi városok mindent elkövettek, hogy kiváltság szerzésével ettől a szokásjogon alapuló gonosz törvénytől megszabaduljanak. A hódoltsági városoknak a szultán több ízben adott malasztot a megarestálás ellen. Majd a szultán példáját követték a magyarországi basák és szandzsákbégek is. A királyi városok is kaptak ilyen kiváltságlevelet. Például III. Ferdinánd a kecskemétiekre mondta ki, hogy más ember adóssága miatt nem szabad őket letartóztatni. Az adósság behajtása körül az a szokás járta, hogy a „bécsi adósság megelőz mindeneket” alapon, a többi hitelező kielégítés csak a bécsi követelés megfizetése után történhetett.

A török kereskedők követeléseit a Habsburg fennhatóság alatt maradt Magyar Királyság területén ugyanúgy behajtották, mint a magyarét. 1610-ben Pászthoy Mihály komáromi kereskedő adósságának megfizetését kérték a fehérvári törökök. Erre Komárom városa kimondta, hogy jöjjenek fel a törökök és Pászthoy vagyonából megkapják a követelésüket. Ilyen behajtásokkal sűrűn lehetett akkoriban találkozni Győrben is, ahol sok hódoltsági kereskedő megfordult.¹⁹

Tudjuk, hogy a királyi rendeletek és a kamarai intézkedések a magyarokat tiltották a törökkel való kereskedéstől. Ellenben a törökök mindent megtettek, hogy vásáraikra minél többen menjenek. A vásárokat és a kereskedőket katonasággal őriztették és az idegenek követelését a törökökön behajtották. Mivel a magyar kereskedők török földön nagyobb biztonságban járhattak, mint a királyi területeken, a törökökkel való kereskedés nagyban folyt.

¹⁸ Takáts: Rajzok a török világból III. kötet i.m. 20-21. o.

¹⁹ Uo. 21-23. o.

Ezzel szemben a született török kereskedők hozzánk nemigen jöhettek, hiszen életük és vagyonuk mindig kockán forgott. Ezért a török áruemberek a közvetítést a hódoltságban élőkre bízták. Tehát áruikat velük küldték a királyi városokba. De még így is gyakran lefoglalták azt.²⁰

A legnagyobb magyar kereskedőrendnek, a tőzsérségnek a hanyatlása 1593-ban kezdődött. A tőzsérek a 16-17. században az országfenntartók hírében álltak.²¹ A hosszú háború olyan pusztítást vitt végbe Magyarország és Erdély területén, hogy az ország azt soha nem heverte ki. A 17. században folyton apadt a Kamara bevétele, azaz az állam jövedelme és minél kevesebb volt a bevétel, annál jobban nyomták és szorították a marhakereskedelmet. Mintha másból nem lehetett volna jövedelem, mindent csak innét akartak szerezni. Az Olaszország felé vonuló marhatartást állami monopóliummá tették és ez még Mária Terézia uralkodásának idején is tartott.²²

A harmincéves háború idején egész Német-római Birodalom a pusztulás szélére sodródott, a magyar marhának roppant nagy volt a kelendősége. A Pozsonyban működő Udvari Kamara pedig ezt az időt arra próbálta felhasználni, hogy az egész marhakereskedelmet a kezébe kerítse. 1651-ben a marhakereskedést állami monopóliummá tették és vezetését egy németre bízták. III. Ferdinánd ebben az ügyben több rendeletet is kibocsátott ezzel kapcsolatban. Egyik kiáltványában a magyar néphez azt hirdette ki, hogy a szabad kereskedésnek nem fogja elállni az útját. Ám a vámosokhoz és a harmincadosokhoz intézett rendeleteiben szigorúan meghagyta, hogy a kereskedő tőzsérek marháit el kell kobozni, mivel a monopólium vezetőjén kívül marhával más nem kereskedhet.²³

A tőzséreken kívül persze más kereskedők is akadtak nálunk. A hódoltság korában ezek közt az elsők a kalmárok voltak. Sajátos jelenség a régi írásokban, hogy a kalmárokat a többi árustól megkülönböztetik ugyan, de a köztük lévő különbségről nem szólnak. A kalmárokat egymástól jól elkülönölték, például voltak hátas kalmárok, nyilas kalmárok, sátras kalmárok stb. és mindegyiknek megvolt a maga jól behatárolt szerepköre.²⁴

²⁰ Uo. 20-23. o.

²¹ Uo. 24. o.

²² Uo. 24. o.

²³ Uo. 24-25. o.

²⁴ Uo. 25-28. o.

3.2. A komáromi harmincadosok

Mielőtt még Komáromba került, a királyi vízivám Csicsó alatt, a Duna partján működött. Itt álltak a Dunán felfelé evező- és lefele a víz erejével sodródó hajók, hogy a vámot megfizessék. A komáromiaknak Zsigmond király óta (1411) szabad volt a Duna, nem kellett semmiféle vámot vagy adót fizetni áru után.²⁵ A Jagellók idejében Komáromba helyezték a vámot, mert kedvezőbbek voltak a körülmények, és a régi csicsói vámház összedőlt. Amint azt Takáts Sándor kiszámolta, a Komáromba helyezett vám békés időben 4-5000 rajnai forintot hozott évente.

Mohács után I. Ferdinánd király katonái elfoglalták Komáromot. Ez hanyatlásnak indította a kereskedelmet, amit jól mutat Gortsacher komáromi kapitány 1528-as hivatalos kimutatása, ami szerint a vám és átkelés 18 hónap alatt csak 331 frt.15. kr volt. Ez az összeg is csak évről évre apadt és 1546-i urbárium szerint a vám és átkelés már mit sem jövedelmezett. A mostoha körülmények mellett ennek a másik oka az volt, hogy Ferdinánd Komárommal mit sem törődött.²⁶

Csak miután már Esztergom a törökök kezére került, akkor ébredt rá Komárom jelentőségére. Addig Esztergomot akarta azzá tenni, amivé később Komárom vált. Esztergomban állította fel a vám- és harmincadhivatalt és Nadler Kristófnak, az új harmincadosnak 1535-ben meghagyta, hogy a rác és török területekre szállított nagymennyiségű gabona és már árucikkek után keményen hajtsa be a harmincadot. A király parancsára a legnagyobb szigorúságot Szapolyai híveivel szemben tanúsították. I. Ferdinánd viszont saját kedveltjeinek nyakra-főre osztogatta a mentességeket. Így például Bakics Pálnak 2000 ökör hajtására adott harmincadmentes kedvezményt. A bajor hercegnek 200 ökörré, a lengyel királynak borkivitelre.²⁷

Noha a sok mentesség dacára az esztergomi harmincad gyarapodott, Esztergom azonban hamarosan török kézre került, és így dugába dőlt minden fejlesztéshez fűzött terv és remény. A harmincadvám és a kifosztott lakosok is Komáromban kerestek új otthont. Ferdinánd megragadta a kínálkozó alkalmat, és visszaállította a régi jövedelmező vámot és a komáromi várbirtokot. Magát a vámot az alsó-ausztriai kamara alá helyezte, mégpedig a török által veszélyeztetett esztergomi, győri, magyaróvári, soproni stb. uradalmakkal együtt.²⁸

²⁵ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [1, 1. Kereskedelem-történeti tanulmányok] 1-3. o.

²⁶ Uo. 2. o.

²⁷ Uo. 3. o.

²⁸ Uo. 4. o.

Az alsó-ausztriai kamara a hatalma alatt lévő magyar területek harmincadait és vámjait a magyaróvári főharmincados alá rendelte. A hivatal igen jól jövedelmezett, és nagy gonddal is ápolták. Éves bevétele a 16. század második felében a 80 ezer forintot is felülmúlta. Sajnos azonban ezt a jövedelmet nem az ország javára fordították. Mindenféle célra felhasználták, udvari szolgák, orvosok, osztrák kamarai hivatalnokok sokszor innen kapták a fizetésüket vagy a nyugdíjukat. Sőt, Magdolna főhercegnő Rudolf parancsára 1583-tól fogva 7 500 forintos évi járadékát szintén innét kapta.²⁹

Ferdinánd többször próbálta megreformálni a harmincad szedését, ennek egyik példája, amikor alighogy az 1545 végén kiadott új harmincad-szabályzatot alkalmazni kezdték, 1546 őszén máris új szabályzat jelent meg, amely a lovakra és ökrökre vonatkozó korábbi harmincadot megduplázta. Mivel ez sem hozta meg a kívánt eredményt, 1549-ben öt új rendelettel igyekeztek korrigálni a korábbiak hibáit. Ferdinánd király a harmincad megreformálását Magyarországon, az alsó-ausztriai kamara példájának a mintájára akarta véghezvinni, valamint a magyar közigazgatás alatt lévő legnagyobb magyar harmincadot a pozsonyit kivette a magyar kamara kezéből és az alsó-ausztriai kamara alá rendelte. Ferdinánd minden próbálkozása ellenére alig volt eredménye, sőt a rosszul fizetett harmincadosok a kereskedőkkel összejátszottak, a nemesek pedig kiváltságaikat használták arra, hogy annak védelme alatt kereskedjenek. Ferdinánd biztosokat küldött ki a harmincad megvizsgálására.³⁰ A bizottság 1560 szeptemberében adta be egy vaskos könyvet kitevő jelentését, melyben a következőket állapították meg: évente több ezer marhát hajtottak ki évente a harmincadosok tudtával, de harmincad fizetése nélkül. Így például Nagybányáról egyszerre 10 000 frt. áru ezüstöt csempészték ki, hamisították a harmincad cédulákat és a pecséteteket is, összejátszottak a kereskedőkkel, nagy hátralékot mutattak ki, pedig a bevételt jó kamatra adták, több harmincados és nagykereskedő megszökött a vizsgálat elől.³¹

A magyar kamara erre a vizsgálatra azt a tanácsot adta a királynak, hogy cserélje le az összes akkori harmincadost és ellenőrt, az újaknak pedig adjon tisztességes fizetést, az elfogottakat pedig tartsa börtönben. Ugyanis több harmincadost börtönbe zártak pl. 1555-ben a harmincadosok, amikor megjelentek Pozsonyban, Desewffy János közülük sokat azonnal elzárattott, visszaéléseik és hiányos számadásaik miatt.

A hozzátartozóik ugyan kifizették a hiányt, de a harmincadosokat nem engedték el egyhamar. Valamint a kamara még azt a javaslatot tette, hogy a magyar kamara és az óvári uradalom

²⁹ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [1, 1. Kereskedelem-történeti tanulmányok] 1-5. o.

³⁰ Uo. 4. o.

³¹ Uo. 5. o.

harmincadosainak ezentúl ugyanazok az utasításaik legyenek. Még mielőtt a fölterjesztésre válasz érkezett volna, a kamara az országgyűlés rendjeihez is nyújtott be fölterjesztést. Ebben a harmincadosok visszaéléseit ostromozta és a magyar kereskedelem szabadsága mellett szállt síkra.³²

Ebben az iratban leplezetlenül feltárta azokat az égbekiáltó igazságtalanságokat, amiknek a kereskedők ki vannak téve a katonaság és egyes főurak részéről. A katonák sokszor minden áruiktól megfosztják a szegény embereket, ütik verik sőt meg is ölik őket. Egyes főurak meg, mint pl. Báthory András, többet vesznek el tőlük, mint a harmincadosok. Emiatt sok kereskedő nyomorban sínylődik, mások pedig felhagytak a kereskedéssel, akik pedig még kereskednek, elkerülik öfelsége határait és török területre mennek, mert ott nagyobb biztonságban vannak. A két felterjesztés nem hozott nagy eredményt, pár rendelet született, illetve néhány nagyurat megszólítottak, hogy ne éljen vissza más tisztségével, de eredményt igazán nem hozott. Minden ugyanúgy ment tovább.³³

Noha a Kamara sürgette a reformokat, mégis azzal állt elő, hogy ha valami reformra volna szükség, arról informálják az uralkodót. A királyi rendelet alapján Mikulics Mátét bízták meg a harmincadosok megvizsgálásával és a marhakereskedők csalásainak meggátolásával. Egy másik rendelettel némi újítást is létrejött, minden harmincados kettős lakattal ellátott szekrényt kapott, és ennek egyik kulcsa nála, a másik az ellenőrnél volt. Meghagyta továbbá, hogy a cédulákon az összes árut részletesen osztályozzák, és hogy a kereskedőknek ne hitelezzenek. Ezek a rendeletek és a gyakori felülvizsgálás, valamint a hátrálékos harmincadosok elzárása javítottak a helyzeten. Viszont a főurak, várkapitányok és a katonák zaklatásai a kereskedőkkel szemben továbbra is napirenden maradtak.

Addig, amíg a magyar kamarai és a magyaróvári harmincadokat így igyekeztek rendbe hozni, az alatt az idő alatt a komáromi vámhivatal is megkezdte a működését. Miután a vám Salm kezéből Ferdinánd kezébe jutott, a király kinevezte az első „felesküdtött vámost”. Azért hívták így, mert kezdetben csak a vámjövédelmet és az átkelési díjat a révbért kezelte, harmincadot nem szedett csupán ellenőrizte a harmincad cédulákat. A század második felére azonban már a harmincadot is szedte és a pénzt felsőbb utasításra az óvári főharmincadba szolgáltatatta. Közvetlen főnöke a komáromi várgróf volt és neki minden héten elszámolt a jövedelemmel.³⁴

³² Uo. 6-7. o.

³³ Uo. 6-10. o.

³⁴ Uo. 8-9. o.

A komáromi várak alantasai voltak a bogyai és az ekecsi vámszedők. Ezeknek a befolyó pénz számára egy-egy perselyt adott, amiket a várgróf jelenlétében minden félévben felnyitott. Azoknak a kereskedőknek, akik a megszabott vámot kifizették, az alsó-ausztriai kamara adta vámleveleket állította ki. Hogy az átkelésből télen is legyen révjövedelem, fagyáskor feltörették a jeget. Persze ez részben védelmi szempontból és történt, 1555-től fogva a vámos minden utasításában belefoglalták a jégfeltörés kötelezettsége. Ebben a munkában segítségére voltak a komáromi és a szomszéd ispánságok jobbágjai és a várban erre a célra elegendő számú „jegelő vashorog” és „jegelő fejsze” volt. Ha pedig a folyók befagyását emberi erővel nem lehetett megakadályozni, a kompotat Komárom lakói vontatták a partra. Ennek fejében az átkelési díjnak csak a felét fizették ki. A vám maga időről-időre változott, de mindig megegyezett az alsó-ausztriai vízivámmal. A legrégebbi vámlista 1576-ból maradt ránk, de ez is csak egy régebbinek az átírása. Ebből derül ki számunkra, hogy egy ökör után a vám, ha szárazon hajtották 1 dénár volt, 100 birka után 10 dénár, egy ló után 1 dénár, 100 disznó után 20 dénár. A vízen szállítás kétféleképpen történt, vagy a komphoz kötötték az állatokat és úgy úsztatták át, vagy pedig magán a kompon vitték át a túlsó partra. Az úsztatás feleannyiba került, mint a kompon való szállítás. Egy darab marha után az úsztatási díj 2 dénár volt, kompon szállítás után pedig 4 dénár. 100 birka úsztatása 10 dénárba, kompozatása 20 dénárba került. Az átszállítási és úsztatási díj fele a révészlegényeket illette.³⁵

A kereskedőknek Komáromnál az összes áruikat átvizsgálták, akár oda hozták, akár tovább vitték, mindent ki kellett rakodniuk. Ezen a címen révjogot is fizettettek velük. A vám az egyes áruk után gyakran változott. Például az 1576.-i szabályzat szerint egy hordó bor után 8 dénár volt a vám, malvázia vagy aszu után 10 dénár, egy csöbör pálinka után 8 dénár, egy mázsa velencei szappan után 20 dénár volt. A vámszabályzat rengeteg minőségű szövetfajtát is felsorol, ezek vámja egészen 50 dénárig változhatott, pl. a közönséges szövetnek végje után 20-30 dénár volt a vám. Azért, hogy ez a rendelet kellő eredménnyel járjon, Ferdinánd nem csak a várkapitányt, de a várgróft és az ellenőrt is ellátta kellő utasításokkal. Ezek szerint a komáromi vámos szigorú ellenőrzés alatt állt, de ha szükség volt rá, fegyveres támogatásban is részesült. Ferdinándnak, ennek ellenére csalódnia kellett a vámhoz fűzött reményeiben. Régi jövedelmezőségét és virágzását bizony nem nyerte vissza egyhamar. Az első években alig hozott annyit, amennyi a vámos fizetésére tellett.

³⁵ Uo. 10-14. o.

Az alsó-ausztriai kamarához betérjesztett számadások szerint 1552-ben az egész évi jövedelem csak 80 frt. 88 kr. volt. Ez az összeg azonban, a háborús éveket leszámítva, évről-évre növekedett, úgyhogy 1581-ben már 3126 frt. 9 kr. volt. Tekintvén azonban, a vám folytonos emelését, aztán az önkényesen behozott révjogból befolyó jövedelmet, még ez az összeg is kicsinynek látszik a mohácsi vész előtti időkhöz képest. A vámjövedelem apadásának okát mégsem szabad Komárom kereskedésének hanyatlásában keresni. Komárom lakói még a 16. században is igen élénk kereskedelmet folytattak, ami annál csodásabb, mivel akkor már tisztán magyarok voltak. Az üzérkedés főleg a naszádosokra volt jellemző. A naszádosok a városban letelepedett rácokkal együtt olyan ügyesen űzték a kereskedést, hogy a legügyesebb polgári kereskedőkön is túltettek. Ferdinánd nemcsak megengedte nekik a kereskedést, hanem még a vám- és harmincad fizetése alól is felmentette őket. Mivel azonban a vajdák és a rácok rendre csempészkedtek, és folyamatosan hallatlan erőszakoskodást vittek véghez, Ferdinánd a Magyar Kamara révén tárgyalni kezdett velük, hogy bizonyos pénzösszegért cserébe hajlandók legyenek lemondani kereskedelmi kiváltságaikról.

Azt nem tudjuk, hogy ez az egyezség végül sikerült e vagy sem, de azt tudjuk, hogy Ferdinánd a vám és harmincad megfizetésére kötelezte őket. 1552. március 28-án bormérésüket is eltiltotta. Bár ez a tiltó rendelet nem sokat használt, 1561. június 19-én jelentette a várgróf, hogy a naszádosoknak eszük ágában sem volt a vámfizetés. 1562-ben és 1563-ban újabb rendeletekkel igyekeztek a kereskedő naszádosokat fizetésre bírni. Ezeknek sem volt azonban nagy foganatja. A naszádosokon és a várnépen kívül magasabb katonai méltóságok sem vetették meg a kereskedésből befolyó jövedelmet. Például Benigno Ferenc, a várépítés felügyelője, minden idejét a komáromi kereskedelmi vállalatnak szentelte, egészen addig, amíg azt Ferdinánd külön pátenzenben meg nem tiltotta neki 1555 januárjában.³⁶

Paxy János várparancsnok és Sforza Vice kapitány (Pálffyál Sforza Pallavicini őrgrof, magyarországi fő-hadimarsall 1552-1556) a kereskedőkkel szintén összeköttetésben voltak és jogtalanul kiadott vámlevél révén jelentékeny jövedelemre tettek szert.³⁷

A hadiemberek azonban nemcsak kereskedtek, hanem zsarolták is a kereskedőket. Komárom városa már 1551-ben keservesen panaszkodott a hadinép túrhetetlen zsarolásai miatt. Azt írták a királynak, hogy minden áru után a vevőtől is, meg az eladótól is pénzt követelnek. Ők szabják meg a kereskedelmi cikkek árát, s kíméletlen eljárásukkal elüldözik

³⁶ Uo. 15-16. o.

³⁷ Uo. 14-17. o.; Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. Történelmi Szemle, 1997. 2. szám, [Letöltve 2019.03.17.]

Komáromból a kereskedőket.³⁸ Ferdinánd 1552 márciusában szigorú parancsot küldött ez ügyben Komáromi városának. Kijelentette, hogy ő felmentette a komáromiakat a vám alól, s így ne merészeljenek sem ők, se mások a saját szükségletükre behozott áruk után vámot szedni. Még ugyanezen a napon hasonló rendeletet kapott a várkapitány is. Viszont egyik rendeletnek sem volt meg a kívánt fogantja.³⁹

Két évre rá már maga a vámos panaszkolt be a katonaságot az alsó-ausztriai kamara előtt. A kamara viszont december 10-én a királynak is megírta, hogy Paxy várkapitánnyal, Benigno-val és Sforzia-val semmire sem lehetett menni. A katonák ütötték-verték a révészeket, ha nem vitték őket át azonnal. A komon lévő kereskedőket elűzték, jószágaikat a vízbe vetették, s maguk egy fillért sem fizettek semmiért. A sérelmeket a Takáts Sándor által összegyűjtött és hagyatékában található jelentés után sem orvosolták.⁴⁰

³⁸ Uo. 18. o.

³⁹ Uo. 19. o.

⁴⁰ Uo. 19. o.

4. A huszár és a száguldó, valamint huszárkalandok a hódoltság korában

Ezer és ezer jelentés maradt ránk a magyar száguldókról, de egyet se sikerült találni ami a huszárokról szólna, jegyezte meg Takáts a maga idejében. Hagyatékában erről valóban sok saját kézzel átmásolt vagy csak kijegyzetelt okirat ad bizonyosságot. A végbeli vitézek csak kétféle rendet ismertek, a lovag- és a gyalog-rendet. A lovagokat uraiméknak is hívták, de huszároknak nem. A lovas közvitézeknek pedig katona volt a neve. A gyalogot a 16. és 17. században sohasem hívták katonának. Voltak egy lovú katonák és több lovúak. Egy lovú katonáknak tartották a székely lóföket is. A huszár szót a magyar lovasok javarésze még a 17. században sem vette fel. Az oka ennek igen egyszerű. Az angol források még 1603-ban is azt írták, hogy a magyar lovasokat becstelenítő néven huszároknak is hívják. A huszárok ugyanis békesség idején is rablásból élnek, írják az angolok.

Takáts rámutat, hogy noha a magyar lovasok híre a történelem során világhírűnek mondható, és a gyalogságunkat még ellenségeink is országoltalmazó, derék népnek mondták. Mégis feltűnő, hogy gyalogjainkat hajduknak, haramiáknak, martalócoknak, panduroknak, a lovasságunkat pedig huszároknak hívják. Nem is említve a bezzliákat, a naszádosokat, a skartlegényeket vagy a csárdásokat. Ezek egytől-egyik a délszlávoktól kölcsönzött szavak. Ez még hagyján, de a furcsa az egészben az, hogy ezeken a szavakon mint jóféle zsványokat, kitanult latrokat, kóborló fosztogatókat értettek. Ha tehát a katona-vitéz embert a jelzett szavak valamelyikével illettek, az valószínűleg megbélyegző csúfnévnek számított.

Ezért nincs is mit csodálni azon, hogy a magyar részről a lovasainkat és gyalogjainkat még 1638-ban is így hívták. Még a 17. század végén felállított huszárezredek is csak magyar lovas regimenteknek mondják.⁴¹

A legmerészebb huszárkalandok akkor estek meg, amikor a huszárság hadirendje, fegyvere és viselete még magyar volt, ekkor a huszáraink még hitvány puskák helyett lovaghoz illő kopját viseltek és az ellenséget nem golyóval, hanem férfierővel és rátermettséggel győzték le. A huszárságnak erről a koráról sajnos nem sokat tudunk. Ugyan sok régi könyv és írás említi a huszárokat, de magáról a huszárság életéről vagy ősi hadrendjéről keveset tudunk. Takáts négy huszártörvényt említ melyek közül három a 16. században keletkezett, egy pedig a 17. század elejéről származik. Ezek a huszár-artikulusok mindjárt az első pontban megmondják, hogy a hadnak fejedelme és előtte járója vagy mind,

⁴¹ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [4, 12. Tanulmányok a végvári életéről]

vagy legalább túlnyomó részben jó lovakon való nemesek legyenek. „*quantum fieri potest, omnes vel pro majori parte nobiles bonisequis*“ Csak aki teljes szerrel jelenik meg a zászló mellé csak az állhat, mondja a huszártörvény. Teljes szerrel az jött, aki huszáringben (azaz mellvértben), sisakkal, pajzssal, karddal, kopjával és buzogánnyal vagy fokossal állt a hadba. Már maga az a költséges felszerelés is elég ok volt arra, hogy a huszárságtól a szegény jobbágyot távol tartsa. Abban az időben ugyanis minden vitéznek magának kellett a felszereléséről gondoskodnia.⁴²

A huszártörvény szerint a nemesek, ha szolgálatban álltak, hűségesküt sem a királynak, sem másnak nem tettek. A magyar nemes eskü nélkül is híven szolgálta a hazáját. A nem nemeseknek azonban „gyökeres és megrögzött“ esküt kellett tenniük, hogy kapitányaiknak (és érdekes módon nem a császárnak) híven szolgálnak. Hogy a nemesség a huszárságban milyen számmal volt jelen, tehát mennyire tartották be a huszártörvényt persze már más kérdés. A nem nemes származású lovasok és a fegyverhordozók is jó lovakon jártak és ugyanolyan fegyvereket viseltek, mint maguk a huszárok. Ezek a lovasok és fegyverhordó legények voltak az ún. huszárújoncok. Őket többnyire az állandóan szolgáló, vagyis „a jargalásra szerződött vén huszárok“ oktatták.⁴³

A huszárok között voltak hópénzes, kántoros és jargaló szolgák (azaz havi, negyedévi és évi szolgálatra szerződött huszárok). A huszárság mivel nemesi intézmény volt így igen nagy volt a különbség közte és a gyalogság között. Ha megvizsgáljuk az egykori magyar végvárak életét, azonnal látjuk, hogy a huszárok a gyalogosokkal szemben valóságos urak voltak. Már a nevük is úgy hangzott, hogy vitézlő uraink, a tiszteket pedig főuraimnak hívták. A végvárakban a huszároknak semmiféle munkát nem kellett végezniük. A szegény gyalogok, - akiknek hátukon a házuk, a dárdájuk, puskájuk és tarisznyájuk, tehát az összes vagyonuk – ástak és dolgoztak, éjszaka ők virrasztottak, mindannyian a vártán háltak, télen mikor a vár árkai befagytak, a vár alját nekik kellett jegelniük a jegelő fejszékkel (tehát a jeget feltörniük). A huszárok nem végeztek semmi ilyen jellegű munkát, éjszaka aludtak, nappal a mezőkön járőröztek a törökök mozgólódását keresve. Viszont ha támadásra, kardra került a dolog, akkor a munka javát a huszárok végezték. Ha a török meglepte a végvárat, vagy nagyobb erővel körülvette, akkor a bajba legelőször a huszárok kerültek. Amíg ugyanis a végvárak rendtartása szerint a gyalogok mindig a belső várban voltak, addig a huszároknak lovaikkal együtt a külső palánk mögött kellett tartózkodniuk.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

A támadás és a még ennél is veszedelmesebb tűzvész tehát legelőször a fapalánk mögött lévő huszárokat fenyegette. A kirohanások, a száguldások, mezei munkák, portyázások meg már olyan dolgok voltak, amikhez a huszárok nélkülözhetetlenek voltak, nélkülük nem történhettek meg.⁴⁴ A veszedelmes időkben sokszor napokig kellett nyeregben ülniük a forró nyári napokon mérföldeket vágtatniuk. Bár rendkívül kitartó és jól futó lovaik voltak, sokszor az is megesett, hogy mire a török nyomába értek, lovaik elhullottak és az elkeseredett huszárok dühükben a már addig megszerzett török fejeket verték a földhöz. Viszont amikor nem a török volt a gyorsabb, akkor gyakran a huszárok hasznos nyereségre tettek szert. Például a győri huszárokról megírták, hogy örökösen kimenő szándékuk volt, örökösen tar fejek után jártak és a bosszút a törökön akkor is megállták, amikor tettükkel a frigytorés bűnébe estek.

Takáts Sándor utal rá, hogy a győri huszárokat a levéltári emlékek nemegyszer tükör például emlegetik, mint akik a pogány törökkel legjobban járatják az ebek táncát. Szin népnek, jó nemzetnek mondják őket, akik üdvösségük után mindeneknél feljebb vitézi tisztességüket szeretik. A 16. század közepén, amikor a mieink azt tartották, hogy ezer lovas huszár hatezer törökkel felér, a győriek vakmerő kalandjaikkal olyan nevet szereztek, hogy jöttük hírére a török véghelyeken az asszonyok és vének két kezét kulcsolva sírtak és ríttak.

Amikor I. Lipót, a magyarfaló császár, a régi magyar hadirend megbontásával a végvári vitézeinket ezredbe szorította és amennyire lehetett, német szóra fogta, Zichy János győri vicegenerális a királytól azt követelte, hogy a győri huszárok ezrede kiváltságos és megkülönböztetett ezred legyen, mert a győri huszárság az országban a legnagyobb tekintélyű, a legrégebb és egyúttal a legérdemesebb. Zichy a királynak megírta, hogy a 16. század legkiválóbb huszártisztjei az egykori győri huszárok közül kerültek ki, vagy legalább azok közt jó ideig szolgáltak. Zichy nagy igazságot mondott ezzel, hiszen például Telekessy Imre, aki I. Ferdinánd győztes hadvezére volt, Deli Horváth Markó aki Szigetvárnak hős védője volt 1556-ban, Kiss Farkas Komáromnak a megmentője 1594-ben és még sokan mások, Takáts legalább tizenöt nevet felsorolt, mindannyian győri huszárok voltak.

A 16. század közepére a győri huszárok száma mintegy hatszázra rúgott. Tehát elég erősek voltak ahhoz, hogy gyakrabban kimenjenek a török ellen és meg is támadták még akkor is, ha gyengébbek voltak az ellenségnél. Még olyankor is, amikor a császár az ellenségeskedést erősen tiltotta. Épp ebben különböztek a várainkban és nyakunkon ülő idegen katonáktól, akik még akkor is vonakodtak, amikor a veszedelem már közel járt.⁴⁵

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

1546-ban történt, hogy Deli bég nagyobb lovassereggel rabolni indult. A törökök egészen a győri malomig mindent feldúltak. A győri huszárok kissé későn tudták meg a dolgot. Mindazonáltal, noha Ferdinánd király és Salm főgenerális is tiltotta az ellenségeskedést, kardot kiáltottak és a Bács megyei Horváth és Zoltán kapitányok a rég elvonult törökök után indultak. A huszárok a törökök nyomában Székesfehérvárig vágattak és ott a város alatt a gondtalan törököket meglepték. Háromszázat elfogtak, a többit meg levágták, majd mint akik dolgokat becsületesten elvégezték, zajtalanul hazatértek.⁴⁶

Az 1552. évben a győri huszárok a komáromi naszádosokkal együtt Nádasdy Tamás nádor rendeletére Esztergom alá vonultak és ott a törökkel ismét szerencsés csatát vívtak. Az ifjú Nádasdy Kristóf, mint huszárújonc, itt ölte meg az első törököt, amiért az a lovát megsebesítette. A zsákmányból, amit itt ejtettek, a királynak is juttattak.⁴⁷

1561-ben a komáromi várkapitány írja az egyik jelentésében, hogy a király az alá beosztott huszárságot kisebb végvárakba rendelte. A huszárok pedig erre kijelentették, hogy ők nem őriznek hitvány kastélyokat. Nemcsak a fejük veszedelme miatt, hanem főleg katonai tisztességük érdekében vonakodtak a parancs végrehajtásától. Azok a várak ugyanis csak palánkkal voltak körülvéve és nincs bennük hely a lovaknak. Már pedig ők lovas szolgák.⁴⁸

1556-ban a török hadakra sok csapást, sok szégyent hozott a huszárság. A szigetvári és babocsbai vereségek után, az év nyarán a győri huszárok a pápaiakkal és a devecseriekkel fényes nappal Fehérvár kapui előtt megjelentek és a kivonuló törökökkel négy óráig kemény harcot folytattak. Még a híd alá is bőven hullottak a török fejek. Szintén ebben az évben a győri huszárok még nagyobb tettet vittek véghez. Amíg Ali basa a bégekkel Szigetvárat hasztalan vívatták Horváth Márk ellenében, addig Paksy János komáromi főkapitány ügyes kémdiákjaitól megtudta, hogy Esztergom várát a városi lakosságon kívül csak háromszáz török őrzi. A többit Velicsán bég Szigetvár alá vezette. Paksy János erre Gall Ádám főkapitánynak azt ajánlotta, hogy közös erővel lepjék meg, és égessék fel Esztergomot. Gall Ádám helyeselte a merész tervet és azonnal a kivitelezéshez fogott. Idő közben Paksy János súlyos nyavalyába esett és nagy fájdalma közt vergődött így ő nem vehetett részt Esztergom megtámadásában. Mindazonáltal Paksy a szükséges intézkedéseket becsületesen megtette.⁴⁹

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet, i.m. 38-39. o

⁴⁹ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [4, 12. Tanulmányok a végvári életről]

5. A komáromi főkapitányok listájának részleges rekonstrukciója

A főkapitányok névsorát Takáts Sándor kiadott anyagaira támaszkodva már korábban elkezdtem rekonstruálni. Itt most a hagyatéki anyagból, illetve Pálffy Géza munkáiból szinte teljesen sikerült véglegesítenem. A 16. századiak mellett a 17. századi főkapitányok neveit is sikerült összegyűjtenem. Amint arra Pálffy Géza is utalt, a magyar végvárrendszer főkapitány-listájának kétségtelenül leghiányosabb és legpontatlanabb részét, a komáromi fő- és naszádoskapitányok, illetve főkapitány-helyettesek listája jelenti. A kevés fellelhető adatból, elsősorban Takáts kiadott munkáiból kiindulva sokszor csak egy-egy évre tudtam meghatározni az épp akkor hivatalban volt főkapitányt.

A főkapitány tisztség és az azt betöltő személy egy vár vagy végvár életében nélkülözhetetlenül fontos, kulcs szerep volt. Nemcsak a katonákat irányította a főkapitány csatákban és békeidőkben egyaránt, de ő intézte a vár ügyeit is, valamint a vár rendtartásáért is ő felelt.

16. századi komáromi főkapitányok

<i>Év</i>	<i>Főkapitány neve</i>
1528	Gortschacher komáromi kapitány ⁵⁰
1547	Paksy János a főkapitány ⁵¹
1551	tudjuk, hogy német származású a főkapitány ⁵²
1552-1562	<i>Paksy (Paxy) János</i> ⁵³
1556.	Paksy János a főkapitány ⁵⁴
1556. október	<i>Palinai Pál</i> ⁵⁵
1557	Paksy János a főkapitány ⁵⁶

⁵⁰ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [1, 1. Kereskedelem-történeti tanulmányok]

⁵¹ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 163.

⁵² Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 90.

⁵³ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁵⁴ Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [4, 12. Tanulmányok a végvári életről]

⁵⁵ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

Év	Főkapitány neve
1560	Paksy János főkapitány ⁵⁷
1561	Petheő János ⁵⁸
1562-től	Petheő János a főkapitány (1565-ben még ő tölti be a tisztet) ⁵⁹
1563-1566	Pethő (Petheő) János ⁶⁰
1566-1577	Kileman Andreas (Takátsnál Kielmann vagy Kielman András) tudjuk, hogy Pethő Jánost váltotta ⁶¹
1577-1578	<i>Ferrando Samaria de Speciacasa</i> ⁶²
1578-1580	<i>Forgách Itván</i> ⁶³
1580-1584	<i>Kileman Andreas</i> ⁶⁴
1584-től	Pállfy Miklós a főkapitány 1586-ban tudjuk, hogy még ő ⁶⁵
1584-1889	<i>Pállfy Miklós</i> ⁶⁶
1587 szeptemberében	Braun Rézmán főkapitány ⁶⁷
1589-1594	Erasm Braun a főkapitány, aki a komáromi ostrom után szerzett érüleseibe halt bele az ostrom után, helyettese Starsith Farkas kapitány (Takátsnál Kis Farkas)
1594 novemberétől	Pálffy Miklós ⁶⁸
1594-1600	<i>Pálffy Miklós</i> ⁶⁹

⁵⁶ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 107.

⁵⁷ Takáts: Rajzok a török világból III. kötet..., i.m. 115.

⁵⁸ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 38.

⁵⁹ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 146. 161. 366., N.N.: Petheő János, Pethő, báró.

⁶⁰ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁶¹ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 191. 194, Pálffy, Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században...

⁶² Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁶³ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁶⁴ Pálffy, Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században...

⁶⁵ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 427.

⁶⁶ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁶⁷ Takáts: Rajzok a török világból II. kötet..., i.m. 144.

⁶⁸ Bagi, Zoltán Péter: A komáromi vár diadala..., Pálffy, Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században...

17. századi komáromi főkapitányok

<i>Év</i>	<i>Főkapitány neve</i>
1600-1606	Hans Molart ⁷⁰
1606-1609	Ferdinand von Kolonitsch ⁷¹
1609-1614	Johann Eusebius Khuen
1614-1625	Hans Dietrich von Reiffenberg ⁷²
1625-1639	Ernst von Kolonitsch ⁷³
1627-1632	Sibrik Pál a főkapitány ⁷⁴
1639-1651	Hans Christoph Graf von Puchhaim ⁷⁵
1651-1664	Adolph Ehrenreich Graf von Puchhaim ⁷⁶
1664-1668	Louis Raduit Graf de Souches ⁷⁷
1668-1690	Karl Ludwig von Hofkirchen ⁷⁸

A főkapitányok névsorát nem volt egyszerű rekonstruálni, mivel nem létezik egységes lista. A tavalyi TDK munkámban csupán a 16. századra koncentráltam, amit idén terjesztettem ki a 17. századra is.

⁶⁹ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷⁰ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷¹ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷² Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷³ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷⁴ Pálffy, Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században...

⁷⁵ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷⁶ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷⁷ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

⁷⁸ Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

A neveket általában Takáts jegyzeteiből és kiadott munkáiból szedtem össze, ugyanis a legtöbb esetben Takáts valami teljesen másról írt, de az írásban megemlítette, hogy abban az évben ki volt a főkapitány. Például Takáts Rajzok a török világból II. kötetében a palánk kapcsán írta, hogy Petheő János komáromi főkapitány egyik jelentésében írja, hogy huszárait a király más végvárakba osztotta, de a huszárok nem voltak hajlandóak elhagyni Komáromot. Az írásból és a lábjegyzetből is kiderül, hogy ez 1561-ben volt, amiből én megtudtam, hogy 1561-ben Petheő János volt a főkapitány, később a könyv egy másik fejezetéből egész más téma kapcsán szintén hasonló módon kiderül, hogy 1562 és 1564 közt szintén ő volt a főkapitány. A legtöbb nevet ilyen módon, Takáts munkáiból innen-onnan szeddegettem össze. Néha könnyebb dolgom volt, hiszen néhány név ismert, mint például Pálffy Miklós neve, aki az 1594-es ostromnál kulcsszerepet játszott. Ezeket a neveket sok forrásban megtaláltam így ezekkel nem volt nehéz dolgom.

Hatalmas segítséget jelentett Takáts mellett Pálffy Géza is, ugyanis az egyik tanulmányában ő is kísérletet tett a lista rekonstruálására. Pálffy listája viszonylag teljes, ugyanakkor megfigyelhető benne, hogy néhány ponton eltér az én listámtól. Például ő úgy írja, hogy 1552-1562 közt Paksy János a főkapitány, míg Petheő (nála Pethő) János csak 1563-1566 közt. Ezzel szemben nekem egy könyvben három-négy különböző helyen is felbukkant Petheő különböző témák kapcsán, melyből kettő 1561-re és 1562-re vonatkozik, forrásmegjelölésekkel. Így Pálffy listája néhol megerősíti az enyémet, néhol pedig eltér tőle. Az átláthatóság kedvéért a 16. századnál azokat a neveket, melyeket Pálffytól vettem kővérrel kiemeltem.

Ami a munkát még nehezítette, hogy néha előfordultak olyan esetek, amikor az adott dátumhoz nem a főkapitány neve, hanem csak a származása volt feltüntetve, egy kivételével, később más helyeken ezekhez a dátumokhoz tudtam nevet társítani, de az 1551. évhez csak annyit tudtam társítani, hogy a főkapitány német származású volt.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért az 1540-es 1550-es évektől kezdem a listát. Erre a választ a tavalyi TDK munkámban adtam meg.⁷⁹ A teljesség kedvéért ide is leírom, hogy a főkapitányok a várak élére csak az 1500-as évek közepe táján jelentek meg, előtte a várak élén ún. porkolábok voltak. Ez a tisztség ugyan megmaradt, de jellemző volt, hogy abba a várba, ahova egyszer főkapitányt neveztek ki, oda onnantól kezdve mindig, a porkoláb tisztsége pedig átalakult. Ezért csak a 16. század közepétől beszélhetünk főkapitányokról.

⁷⁹ Vass Gábor:.....

A magyar várak élén a 15. és a 16. század első felében két tiszt volt. Ők voltak a porkolábok. Olykor a király képeinek, vagy fejedelmeknek is nevezték. Sok várunkban még a 16. század első felében is két-két porkolábot találunk. Nádasdy Tamás a budai porkoláb volt, aki erősen kiált emellett a szokás mellett és kérvényezett maga mellé egy másik porkolábot, valamint a többi porkolábot is felszólította, hogy kérjen maga mellé egy társat, de ez a tisztség a 16. század közepére átalakult és a várak élére már kapitányokat vagy főkapitányokat helyeztek. A porkoláb tisztség ugyan megmaradt, de ezen a szón már nem a kapitányt, hanem a várkapu fővigyázóját értették és ahány kapuja volt a várnyak általában annyi felesküdt porkolábja is volt. A főkapu a főporkoláb kezén volt, a porkolábok a kapukat drabantok (kapuállók) segítségével őrizték.

A magyar várakba kinevezett főkapitányok és kapitányok a magyar szokás szerint az őrségnek csak egy részét kapták maguk alá. Ez a szám általában 100-150 lovast takart. A többi hadi nép fölött pedig a többi tiszt rendelkezett. Természetesen ők is mind engedelmességgel tartoztak a főkapitánynak.

Összegzés

Takáts Sándor nyomtatásban megjelent munkái mellett a Piarista Levéltárban őrzött hagyatéki anyaga rendkívül gazdag forrása a hódoltság korszakának, különösen a komáromi erődítmény, a gyakran „dunai főkapitányságként” is emlegetett végvár történetének. Munkámban arra törekedtem, hogy a világtörténeti háttér rövid vázlatát követően három megközelítésben érzékeltessem a középkori Magyarország felbomlásának következményeit, különös tekintettel a Duna vonalán Esztergom–Tata–Komárom–Győr vonalán kialakult végvárrendszer életére, a két Birodalom közt határvidékké vált dunai határszakaszra. Különösen az ellenséges vonalak közt is változatlanul folyó kereskedelem és a birodalmi, kamarai bevételek szempontjából meghatározó esztergomi, illetve komáromi (csicsói) harmincadvám sorsa alakult érdekesen. Itt Takáts Sándor kéziratos hagyatéki anyaga alapján sikerült végigkövetnem azt az ellentmondásos folyamatot, amelyet a harmincadvám feletti kicsinyes helyi torzsakoldások, katonai erőszak, illetve a pozsonyi és bécsi hivatalok folyamatos beavatkozási kísérletei jellemeztek.

Különösen érdekesnek és fontosnak tartottam a magyarországi huszárság törökkori kezdeteinek az elmézését, például amikor Takáts leírta, hogy a huszár megnevezés kezdetben sértőnek számított. Érdekes volt továbbá, hogy a magyar huszárok viselkedése teljesen más volt, mint a külföldieké. A győri huszárság pedig, mely az első volt és mindvégig a legnagyobb megbecsülésben részesült, mint ahogy kiderül teljességgel méltó volt hírnevéhez. S végül dolgozatomban a komáromi születésű Takáts Sándor történetírói és írói teljesítményét szerettem volna kiemelni. A budapesti kegyesrendi, Piarista Levéltárban található gazdag hagyatéki volt munkám legfontosabb forrása. A hagyatéki törökkori részéből 4 doboznyi levéltári jegyzetet sikerült feldolgoznom. Így egyfajta másodlagos hasznosítással az ő általa bécsi Haus-, Hofs- und Staatsarchivban kijegyzetelt, de munkáiban nem vagy részben használt iratot sikerült hasznosítanom. Természetesen felhasználtam legfontosabb törökkorral foglalkozó munkáit, mindenekelőtt a Rajzok a török világból című háromkötetes munkáját, mely a korszak szinte minden lényeges aspektusával foglalkozik valamint a Bajvívó magyarok c. könyvét, amik roppant olvasmányos stílusban íródtak mindemellett.

Takáts több más munkájában foglalkozik a végvári harcok hétköznappjaival, s ezeket igen szórakoztatóan, olvasmányosan tudta megírni. Aligha véletlen, hogy a Bajvívó magyarok

című könyve többszöri kiadás után a Magyar Elektronikus Könyvtárba is felkerült.⁸⁰ Aligha véletlen, hogy a kötet elektronikus változatát szerkesztő, kiváló Réz Pál bevezetőjében Takáts Sándort író kvalitású történészként értékeli: „A történelmi események emberi vonatkozásai érdekelték leginkább; Takáts Sándor írásai ezért súrolják a széppróza fogalmának határát. A végvári szegénylegényekről ír, a török-magyar szokásokról, muzsikásokról, a "szöktetésről", törökök és magyarok portyáiról, kertgazdaságokról, részegekről, a lesvetésről, a katonatemetésről, a diákéletről, vásárüetésről, színesen, érdekesen, sok-sok adat alapján, írásainak nyomán megelevenedik előttünk a kor, amelyet annyira szeretett, amely olyannyira hevítette mindig adatokból kiinduló képzeletét. A száraz tények, történelmi adatok, történelemórákon tanult évszámok, csataszínhelyek, személynevek életté kerekednek, megelevenednek a szemünk előtt. Kortársnak érezzük magunkat, Balassi és Zrínyi, Thúry György és Huszár Péter kortársának, megismerjük mindennapjaikat, halálrakész hősiességüket, s kisszerűnek tűnő nyomorúságukat, az örökösödési küzdelmeket és a menyegzőmeghívási szokásokat egyaránt. Az a tudomány hat, az a tudomány lesz szerves részévé a nemzeti életnek, amely élvezetesen, olvasmányosan, érdekesen tárja olvasói elé a tényeket.

Ez az oka talán annak is, hogy író-kortársai annyira szerették. Jó barátja volt Jókainak, Eötvös Károlynak, Mikszáthnak. Ritka jelenség ez is irodalmunkban: tudósok és írók barátsága, közös munkája. Mikszáth nagyon szerette, több levelét ismerjük, melyben gratulál Takátsnak egy-egy újabb tanulmányához, cikkéhez - s a levelek hangja az évek folyamán mind bensőségesebb, mindinkább baráti. A fekete város alapötletét egy Takáts-írás adta, erről Mikszáth maga is megemlékezik.⁸¹

Munkám utolsó fejezetében sikerült szinte teljes egészében rekonstruálnom a komáromi főkapitányok elveszett névsorát. Jóllehet munkám a 16. századi komáromi végvári és főkapitánysági eseményekre koncentrál, a Bécsből irányított és ellenőrzött végvári munka megérítésnek alapvető feltétele, hogy mikor kit bíztak meg az erődítmény várgrófi (porkolábi), illetve főkapitányi vezetésével.

⁸⁰ Takáts Sándor: Bajvívó magyarok. Képek a török világból. <https://mek.oszk.hu/03500/03597/03597.htm#7>

⁸¹ Réz Pál: Bevezető, In: Takáts: Bajvívó magyarok, i.m.

Felhasznált irodalom:

Levéltári források

Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [1, 1.]

Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [3, 10. 11.]

Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Takáts Sándor (1860–1932) hagyatéka, Saját kéziratok, [4, 12. 13. 15.]

Monográfiák, tanulmánykötetek

Bagi Zoltán Péter: A komáromi vár diadala, Nem csak Eger állta útját a hódítóknak. missiles.blog.hu, 2016. 04. 29., [Letöltve 2019.03.17.]

Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. [Arcanum.hu](https://arcanum.hu), [Letöltve 2020.03.31.]

Blaskovics József: Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában, Pozsony, Madách-Posonium, 1995.

Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Morig, Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar-török érintkezésről. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

Fodor Pál, Hegyi Klára, Ivanics Mária: Török és tatár hódítók. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1993.

Fodor Pál: Így kezdődött a török hódoltság. In: A hódoltság kora. Magyarország törökkori története. Kézilykönyvtár, [Arcanum.hu](https://arcanum.hu), [letöltve 2020. márc. 25]

Hegyi Klára: A füleki szandzsák. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019.

Hegyi Klára: A török berendezkedés Magyarországon, Budapest, História kiadó, 1995.

Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonásága I., Budapest, História kiadó, 2007.

Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonásága II., Budapest, História kiadó, 2007.

Hegyi Klára: A török hódoltság várai és várkatonásága III., Budapest, História kiadó, 2007.

Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak története. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Budapest, 1885.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1915.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból II. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1915.

Takáts Sándor: Rajzok a török világból III. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1917.

Takáts Sándor: Bajvívó Magyarok, Képek a törökvilágból. mek.oszk.hu, [letöltve 2020. jan. 10]

Vass Előd: A törökkor. Tolna megye a mohácsi csatától a török kiveréséig. Szekszárd, a Tolna megyei Tanács V. B. Levéltára, 1978.

Tanulmányok

Pálffy Géza: A császárváros védelmében a győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999, Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa

Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi szemle 38., 1996, acaademia.edu, [Letöltve 2019.03.19.]

Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században. Győr, 1995, Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa

Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Történelmi Szemle, 1997. 2. szám, [Letöltve 2019.03.17.]

Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. btk.mta.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

Soós István: Takáts Sándor. In: Estók János (szerk.): Nemzeti évfordulóink, 2010, Budapest, Balassi Bálint Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, 2009. 39.o. [Letöltve 2020.03.18.]

Takáts Sándor: Thengöldi Bornemissza János. Hadtörténelmi közlemények, 15. évf. 1.sz, epa.oszk.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

Internetes források

N.N. Török berendezkedés Magyarországon. arcanum.hu, [Letöltve 2020.01.01.]

N.N.: Török hódoltság. wikipedia.org, 2020. márc. 25., [letöltve 2020. márc. 25]

N.N.: I. Oszmán oszmán szultán. wikipedia.org, 2019. okt. 19., [letöltve 2020. márc. 25]

N.N.: Oszmán Birodalom. wikipedia.org, 2020. márc. 5., [letöltve 2020. márc. 27]

N.N.: Petheó János, Pethő, báró. arcanum.hu, [Letöltve 2019.03.17.]

N.N.: 1550 – Komáromi regulák. szigetvar.hu, 2013.06.02., [Letöltve 2019.03.17.]

N.N.: Római hónap – Türkenhilfe. szigetvar.hu, 2013.12.07., [Letöltve 2019.03.19.]

Németh István: Egy török világutazó a „hitetlenek” földjén. felvidek.ma, 2018.09.04.,[Letöltve 2019.03.17.]

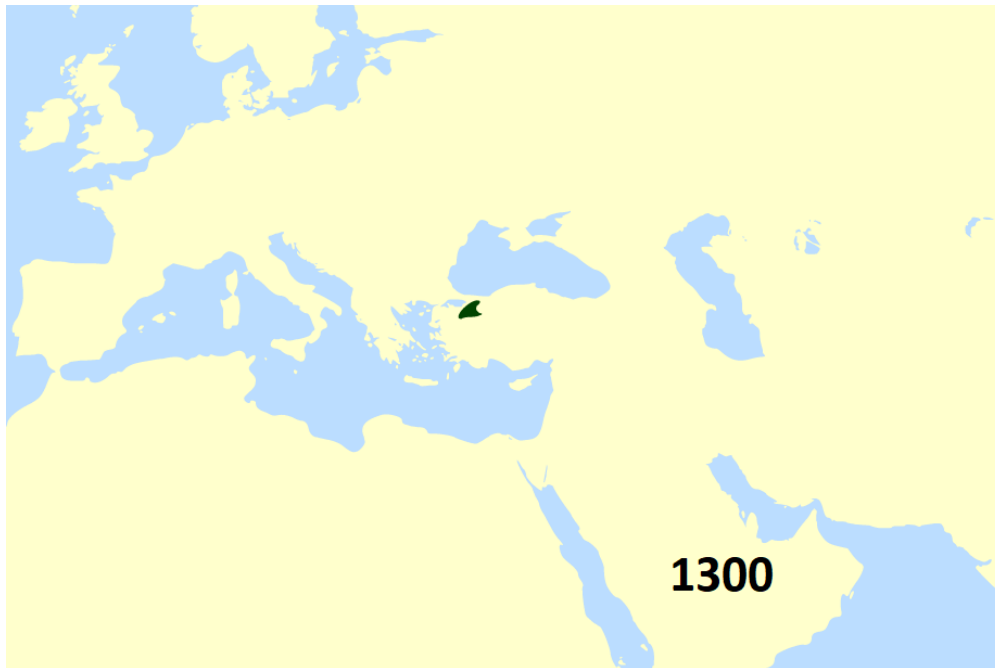
Németh István: Komárom várának törökverő főkapitánya. dunataj.sk, 2016.06.08.,[Letöltve 2019.03.17.]

Tarján M Tamás: 1453. május 29. Konstantinápoly az oszmánok kezére kerül. rubicon.hu [letöltve 2020. márc. 27]

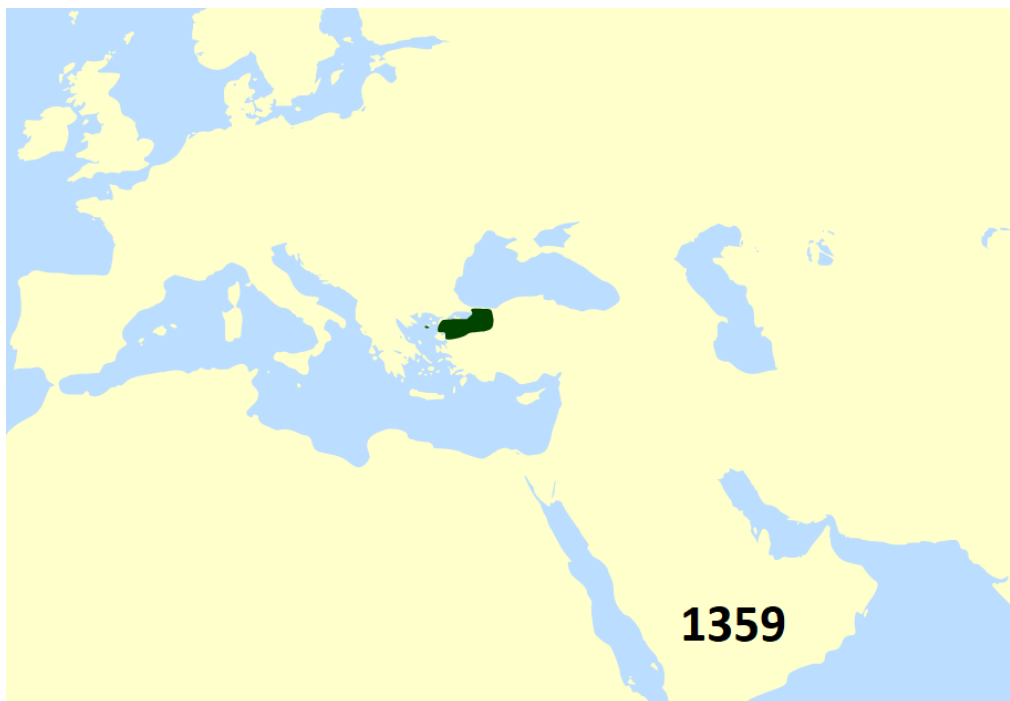
Tarján M Tamás: 1456. július 22. A nándorfehérvári diadal. rubicon.hu [letöltve 2020. márc. 27]

Tarján M Tamás: 1526. augusztus 29. A mohácsi csata. rubicon.hu [letöltve 2020. márc. 27]

Mellékletek

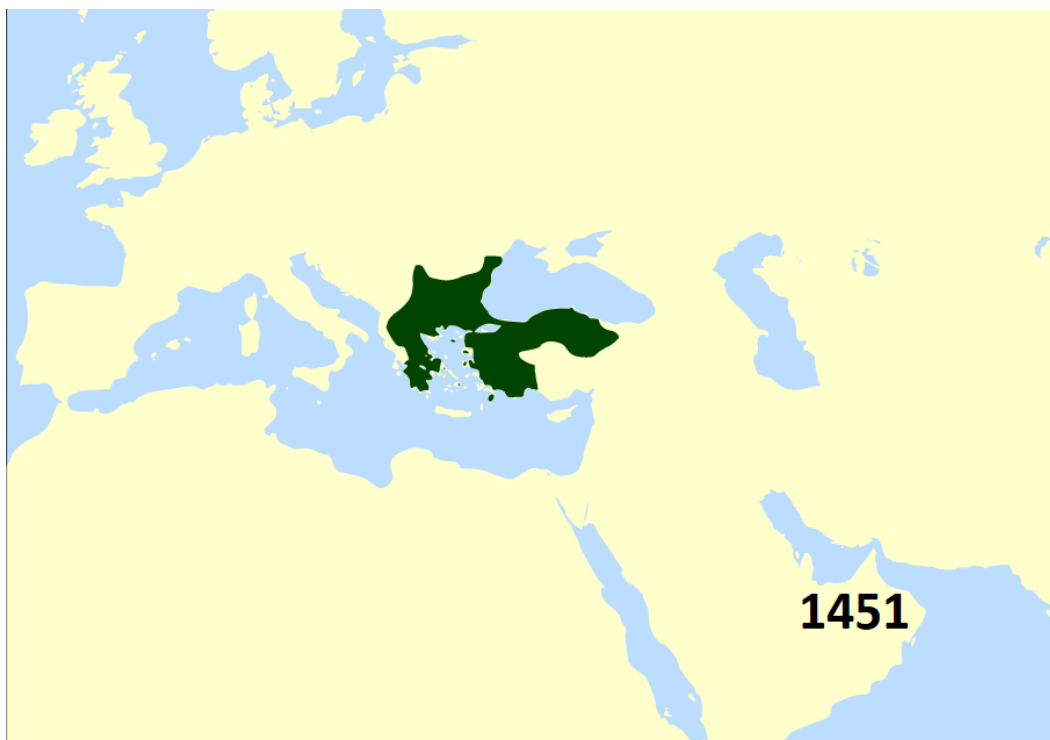
1. kép: Az Oszmán Birodalom növekedése 1300⁸²

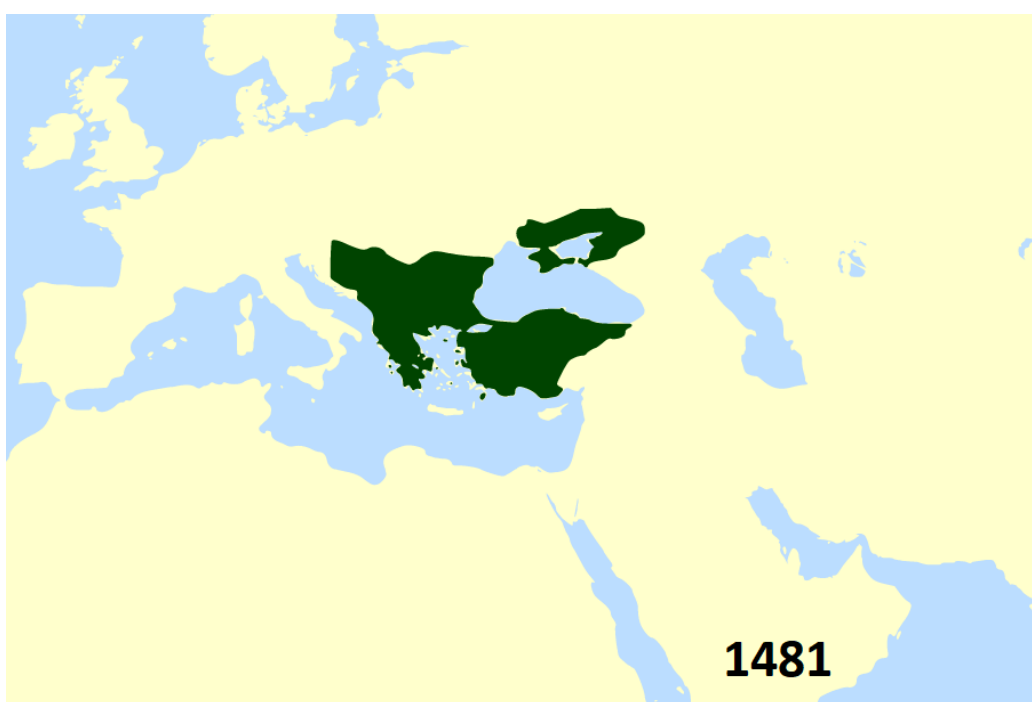
2. kép: Az Oszmán Birodalom növekedése 1359⁸³

⁸² Forrás: N.N.: Oszmán Birodalom. wikipedia.org, 2020. márc. 5., [letöltve 2020. márc. 27]

⁸³ Uo.

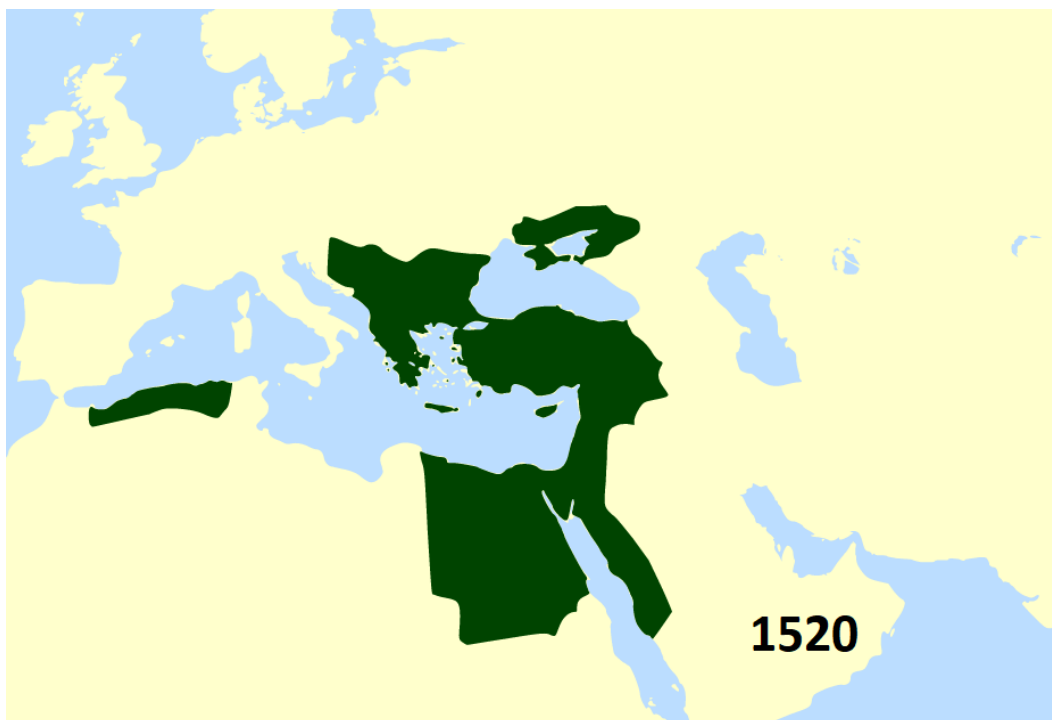
3. kép: Az Oszmán Birodalom növekedése 1451⁸⁴

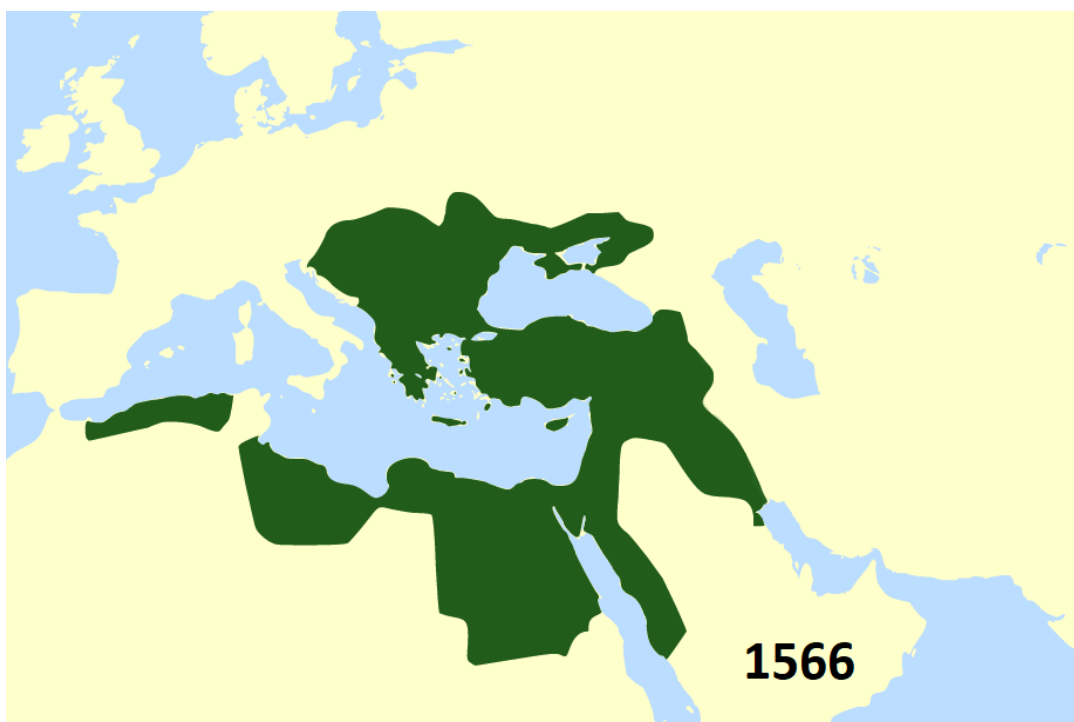
4. kép: Az Oszmán Birodalom növekedése 1481⁸⁵

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

5. kép: Az Oszmán Birodalom növekedése 1520⁸⁶

6. kép: Az Oszmán Birodalom növekedése 1566⁸⁷

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Uo.